

SOSYAL MÜBADELE TEORİSİ AÇISINDAN EKONOMİK DENGE VE FAİZ İLİŞKİSİ²

Doktora Öğrencisi Cemalettin GÜLENAY

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İslam Ekonomisi ve Uluslararası Finans Bölümü
gulenay.ahmed@std.izu.edu.tr

ÖZET

Şüphesiz insanlığın hem toplumsal olarak hem de bireyler olarak araması gereken olgu maksimizasyon değil dengedir. Bu kavram, Uzak Doğu kültüründe Yin Yang felsefesiyle var olurken, Kur'an'da ise itidal ve ölçü manalarıyla dengeyi yansıtan Kıst terimiyle karşımıza çıkar. Hadd-i vasat öğretisiyle İslam toplumlarında yerleşmiş olan bu olgu, maksimizasyon kültürüyle yoğrulmuş batı toplumlarında ise Sosyal Mübadele Teorisi ile bir nevi kendine bir elbise bulmuştur. Bu bağlamda sosyal mübadele teorisindeki kararları veren insanlarla ekonomik hayattaki kararları veren insanların aynı psikolojik altyapıya sahip aynı bireyler olması bu çalışmanın hareket noktasıdır. Eğer denge sosyal ilişkilerde olduğu gibi ekonomik ilişkilerde de sürdürülebilirlik açısından aranan bir gerek şart ise, bu durum ekonomik mübadelelerde faizin konumunu sorgulatar hale getirir. Bu çalışma öncelikle Sosyal Mübadele Teorisinin unsurlarından olan dengenin bu teorideki önemini ve bu kavramın insandaki adalet duygusuyla ilişkisini irdelenecek, akabinde yine bu teorinin penceresinden faiz olgusunun iktisadi sistemde bir denge mi yoksa dengesizlik mi oluşturduğu sorusuna literatürde olan Faiz Teorilerinin de katkısıyla cevap arayacak ve son olarak bu teori kapsamında dengesizlik durumunda oluşan dezavantajların ekonomik olarak da cari olup olmadığını inceleyecektir. Bu çalışmanın amacı sosyal mübadele teorisi ve davranışsal ekonomi arasında bir köprü kurmak suretiyle denge ya da dengesizliğin salt bu teori limitlerinde genel ekonomiyi nasıl etkileyebileceğini ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Mübadele, Faiz, Denge, İslam Ekonomisi

ECONOMIC BALANCE AND INTEREST RATE RELATIONSHIP THROUGH THE PERSPECTIVE OF SOCIAL EXCHANGE THEORY

ABSTRACT

Without a doubt, the notion that the humanity should be seeking both on society and on an individual level is equilibrium or balance not the maximisation. While this concept exists within Yin Yang philosophy in the Eastern culture, we encounter it in Qur'an with the term Kıst which reflects the meanings of moderation and being sensible. As it is settled in with the teaching of level of balanced course in Islamic Societies, it just found its way by Social Exchange Theory in Western Culture which nourished with maximisation notion in general. In this sense, the fundamental point of this work is that the people who are making decisions in social exchange theory are the same people who are making economical decisions with the same physiological background. If the equilibrium turns out to be a necessary condition in exchange economy as it is in social exchange theory for sustainability, then this situation leads us to question the role of interest in economic exchanges. This study will first analyse the importance of equilibrium within the theory and the relationship of this term with the fairness feeling in human being, then with the contribution of current literature, it will seek an answer for the question of whether interest cause a balance or imbalance in the economic system through the window of Social Exchange Theory and lastly it will examine whether the disadvantages that occur in Social perspective can be applied to economics or not. The purpose of this study is to reveal the effects of balance or imbalance to the economy by building a bridge between the social exchange theory and behavioral economics again within the limits of social exchange theory.

Keywords: Exchange, Interest, Equilibrium, Islamic Economics

² Bu makale 28-29 Nisan 2018 tarihinde İstanbul'da düzenlenen International Congress of Management Economy and Policy isimli kongrede bildiri olarak sunulmuştur.

GİRİŞ

Sosyal mübadele kavramı bireylerin gerçekleştirdiği kaynak değiş tokuşu sonucunda ortaya çıkan etkileşimleri açıklayan kuramlardan biridir. Kuram temel olarak toplumda yerleşik olan ilişkilerin dinamiklerini ve doğasını köklü bir şekilde açıklama iddiasındadır (Aydın, 2017). Buna göre insan iktisadi olarak nasıl fayda maliyet analizleri yapıyorsa sosyal davranış kalıpları itibariyle de istemsiz olarak ya da beklentiler yönünden aynı analizleri yapmaktadır. Değişen sadece rakamların yerine subjektif değerlendirme ölçütlerinin denklemde yer almasıdır. Teori bu yönüyle ikili veya çoklu ilişkiyi etkileyecek sosyal davranışların dört ana unsurunu barındırmaktadır ki bunlar; Ödül ve değerlemesi, katlanılan maliyet, net kar ve eşitlik ya da denge ilkesidir (Redmond, 2015). Buna göre sosyal bir davranışın o anki kısa dönem ve uzun dönem neticesi olan ödülü hakkında bir fikre varılır ve bunun o kişiye göre o anlık ve uzun dönem için faydasına göre değerlendirilmesi yapılır. İkincil olarak bu davranış sonucu katlanılmak zorunda kalınan sosyal maliyet hesaplanır ve sonuç olarak denklemin sonunda çıkması öngörülen ve geriye kalan artı değerler ve tatmin duygusu net kar olarak haneye yazılır. Görüldüğü gibi bu ilk 3 ana unsur bir denge ögesi olmaktan ziyade, ticari bir faaliyete girişecek olan tüccarın kar zarar hesaplamalarının bizatihi aynıdır. Dördüncü unsur daha sonra ele almak üzere ilk üç unsuru incelersek; Bu kalıba göre insan yapacağı her sosyal iyilikte neticesi itibariyle bir fayda arar. Örnek olarak bir hocanın bir öğrencisini arabasıyla gideceği yere bırakmasında, mesela o öğrencinin derslere tam ve saatinde gelmesi gibi beklenen bir faydası ya da ödülün, yol boyunca onunla sohbet etmesi gibi katlanması gereken bir maliyetin, ve fakat uzun dönemde o öğrencinin bütün derslere saatinde ve hazırlıklı gelmesinin ve diğer arkadaşlarını pozitif yönde etkilemesinin, dolayısıyla bir kerelik eve arabayla bırakmaya kıyasen net bir karın oluşturduğu denklem, ticaretin sosyal kalıplara dökülmüş bir denklemdir. Dördüncü unsur ise bu makalenin ilerleyeceği güzergahtır ki kısaca insanın uzun dönemde ne tam verici ne de tam alıcı pozisyonunda olmayı istemediği ve zaman geçtikçe bütün mübadelelerin adil olması, diğer bir ifadeyle adalet duygusunun kar duygusundan daha on planda olup bir dengede buluşması gerektiği beklentisidir (Cropanzano & Mitchell, 2005). Bu bağlamda alışveriş ya da mübadele dengesinin gözle görülür bir biçimde dengesiz olduğu sosyal ilişkiler sadece bu mübadeleden zarar gören taraf açısından değil aynı zamanda sürekli fayda sağlayan taraf açısından da rahatsız edici bir durumdur ve denge yakalanamadığı için son bulmaya mahkumdur. Görüldüğü gibi Teorinin ilk üç ana unsuruyla dördüncü unsurunu birbirinden ayıran temel fark beklentilerin zamanlamasıdır.

Sosyal bir davranış öncesi o davranışa mukabil mutlak bir mübadele olması gerektiği beklentisi ve hesaplaması, denge kavramından çok kapitalizmin tam rasyonel insan tanımını sosyal hayat davranışlarıyla örtüşüren ve buluşturan başka bir kavrama evrilmesini sağlamaktadır. Buna ek olarak dördüncü unsurun barındırdığı temel elementlerden birisi de uzun dönem denge beklentisinin adalet duygusuyla iç içe olduğu ve dengenin gerçekleşmesinin mutlak surette insan eliyle değil kainatın döngüsü içinde de oluşabileceği durumudur (Cropanzano & Mitchell, 2005). Sosyal mübadele kavramında derinlemesine inildikçe sosyal mübadeleye yatkın bireylerin nasıl kuvvetli bir sosyal ilişki ağı kurabildiklerini (Lawler, 2001)

ya da iktidar ve sosyal mübadele arasındaki yakın ilişkiyi (Baldwin, 1998) gözlemledik. Ancak bu çalışma denge unsuru ve bu unsurun ekonomik alanda uygulamasını irdelenecektir.

1. EKONOMİK DENGE VE RASYONEL EKONOMİK MÜBADELE

Bilindiği üzere Neo Klasik iktisadi düşünce insanların tam rasyonel olduğu varsayımına dayanarak Rasyonel Ekonomik Mübadele Teorisini (Rational Economic Exchange Theory) ileri sürmüş ve ekonominin temel olarak bir mübadele ekonomisi olduğunu ve ürün ve hizmetlerin bir tarafa transferi karşılığında eşdeğer bir bedel ya da tazminin diğer tarafa transferiyle iki tarafında ekonomik pozisyonlarını güçlendirdiğini ve ekonominin bu şekilde sürekli bir devr-i daim yaptığını belirtmiştir. Sosyal mübadeleden farklı olarak genel anlamda insanların ekonomik aktivitelerinde rasyonel kalması beklenir ki, burada rasyonellik insanın herhangi bir anda karşısına çıkan seçeneklerin mantıkça en makulunu seçmesidir (Posner, 1997) Neo Klasik iktisadi yaklaşım üzerinden devam edersek, yapılan bu ekonomik mübadeleler serbest pazar ekonomisinde arz ve talep eğrilerinin kesiştiği bir denge noktasına ulaşılmasını gerektirir ki, bu noktada fiyatlar olması gerektiği noktadadır ve arz edilen mallar ne çok fazla ve ne de çok azdır. Pareto optimumu yakalanmış ve üretici ve tüketiciler düzleminde herkesin en iyi olabileceği ve daha iyisinin olamayacağı bu noktada kaynakların optimum dağıtımı sağlanmıştır. Bu tanımlamalardan sonra Sosyal Mübadelenin unsurlarına geri dönersek, sosyal ilişkiler bazında kapitalist bir izlenim veren bu unsurların ekonomik denge ve mübadele ekonomisinde yerine oturduğunu görürüz. Buna göre herhangi bir ticari mübadelede ödül o an elde edilen ya da gelecekte elde edilmesi beklenen ciro ya da gelir, maliyet daha önce katlanılan veya gelecekte katlanılacak olan parasal maliyet ve son olarak net kar da, maliyetin cirodan çıkartılması ile elde edilen sonuçtur.

Bu denklem kısaca $Net\ Kar = Ödül\ (Ciro) - Maliyet$ olarak formülize edilebilir. Dördüncü unsur olan denge ise zamanın bir fonksiyonudur ve uzun dönemli olarak Net Kar değişkeninin 0'a yaklaşması beklenir. Çünkü elde edilen bu denklem iki veya çok taraflı ekonomik ünitelerin mübadeleye girmesi sonucu oluşmuştur ve her iki tarafın eşzamanlı olarak sonsuza kadar kar elde etmesi beklenemez. Her bir ticari işlem bir denklem ise ve bir ekonomik birey için zamana yayılarak yapılan mesela elli ticari işlemde Net Kar her bir denklem için katlanarak artıyorsa, bu durum pareto optimu'nu noktasından gittikçe uzaklaşılmasının bir işaretidir. Çünkü pareto optimumuna yaklaşıldıkça elde edilen karların gittikçe düşmesi ve denge noktasındaki mübadelede bir ekonomik bireyin başka bir ekonomik bireyin durumunu kötüleştirmeden daha iyi bir pozisyona geçememesi gerekmektedir. Bu noktada elde edilen her karın başka bir ekonomik birimde ya da karşı tarafta bir maliyeti vardır ve mevcut kaynaklar düzeyinde onun refahından çalmaktadır. Bu ise ekonomik olarak sürdürülmesi rasyonel olmayan bir ilişkidir. Sosyal mübadele teorisi kapsamında nasıl bir "merhaba" salt aynı bir "merhaba" geri dönüşüyle sürdürülebilir ve dengede bir mübadele oluyorsa aynı ekonomik mübadele için de geçerlidir.

2. MÜBADELE FAİZ İLİŞKİSİ

Yukarıda anlatılan genel mübadele ekonomisinde denge unsurunun korunması faiz olgusunun o ekonomide var olmasıyla matematiksel bir imkansızlığın içine sürükleniyor denebilir. Her ne kadar ismen faizi zikretmese de, finansal istikrarsızlık hipoteziyle bu konuya dolaylı olarak en fazla katkı sağlamış akademisyen Hyman Minsky'dir. Minsky'e göre bir kapitalist ekonomide kalkınmanın ana faktörü şimdiki mevcut paranın gelecekteki para ile mübadele edilmesidir (Minsky, 1992). Mevcut para yatırıma yönlendirilecek olan girdiler için ödeme yapar ve *Net Kar* olarak adlandırılan *gelecekteki para* da tekrar asıl sermaye sahiplerine geri döner (Minsky, 1992). Bu yoruma dayanarak gelecekteki paranın şimdiki para ile mübadelesinde bir denge olduğunu ve bu mübadele sonucu kalkınmanın sağlandığını ifade edebiliriz. Bu bağlamda Keynes'in parayı da altın gibi bir mal olarak telakki ettiği ve paranın depozitör-banka-yatırımcı üçgeninde her iki yönde aktığı durumda, bankalardan firmalara olan akışın tek sebebi gelecekteki kar beklentisidir ve firmalardan bankalara olan geri dönüş realize edilmiş karlardır (Minsky, 1992)

Hem Keynes'in orijinal varsayımlarında hem de Minsky'nin kendi cümlelerinde en dikkat çeken durum, yatırıma yönlendirilen paranın her halükarda net kar olarak bankalara geri dönmesidir. Gelecekteki kar realizasyonunun bankalara mutlak surette geri dönmesi varsayımındaki faiz kar eşitlemesini tahlil edebilen çalışmalardan biri İsmail Zeyrek ve Zekeriya Mızırak'ın yapmış olduğu incelemedir. İkili Minsky'nin 1983'deki daha kapsamlı olan orijinal makalesini incelemekle beraber, yatırımın neticesi olarak geri dönüp dönmeyeceği belli olmayan buna rağmen mutlak surette geri döneceği varsayılan hasılanın ya da karın, bu belirsizlik durumuna Tesadüfilik Dengesizliği adını vermişlerdir (Seyrek & Mızırak, 2009) Her ne kadar Minsky kapitalist sistemin faiz olgusu sebebiyle doğuştan istikrarsız olduğunu (Seyrek & Mızırak, 2009) refere edildiği gibi bu kadar net ve iddialı olarak söylemese de, ana paralarını ya da faizlerini ödeyemeyen ekonomik ünitelerin spekülatif hareketlerde hapsolacağını ve bunun da zincirleme bir reaksiyon şeklinde ekonomiyi denge konumundan dengesizlik konumuna kaçınılmaz bir şekilde sürükleyeceğini belirtmiştir (Minsky, 1992). Dolayısıyla yapılan tahlil sonuç itibarıyla doğrudur. Banka ve Yatırımcı gibi iki ekonomik ünitenin Net Kar denklemlerinde, Banka'nın Denklemi faiz olgusu sebebiyle mutlak surette pozitif iken, yatırımcı tarafındaki denklemde Net Kar'ın pozitif ya da negatif olma olasılığı vardır ve bu değerlendirme belirsizdir. Uzun zamanlı bir süreçte Bankanın yapmış olduğu yine mesela elli işlemde Net Kar tarafının hiçbir şekilde negatif çıkma ihtimalinin olmaması, buna mukabil mübadelenin karşı tarafında bulunan yatırımcı ekonomik ünitesinin denkleminde, Net Kar tarafının yine uzun zamanlı bir süreçte ihtimal olarak var olan hep negatif çıkma durumu, zamanın bir fonksiyonu olan denge unsurundan gittikçe uzaklaşmayı ifade eder. Mübadelenin esasını teşkil eden şimdiki paranın gelecekteki para ile mübadelesinde, gelecekteki para ortaya çıkamamış ve gerçek anlamda her iki tarafı tatmin eden bir mübadele gerçekleşmemiştir. Diğer taraftan depozitör banka ilişkisinde de, banka gelecekte henüz olup olmayacağı belli olmayan bir parayı garantili bir şekilde vaad etmiş ve buradaki mübadele de yine depozitörün şimdiki parası ile gelecekteki para arasında gerçekleşmiştir. Bu ilişki sosyal mübadele normlarına

uyarlandığında banka, depozitör tarafında olasılık kabul etmeyen hep net verici ve yatırımcı tarafında yine olasılık kabul etmeyen net alıcı pozisyonundadır.

Buradaki temel hareket noktasının sosyal mübadeledeki kural ve beklentilerin ekonomik mübadelede de aynen geçerli olması varsayımı olarak belirtebiliriz. Başta belirtildiği gibi şüphesiz sosyal hayat, ekonomik kaygı ya da beklentilerden bağımsız saiklerle yürüyebilen bir alandır. Dolayısıyla her sosyal davranış ya da ilişkinin başlangıç merhalesinde ekonomik hesaplamalar yaparak o mübadele ilişkisini başlatırız demek abartılı bir yorum olur.

Bununla beraber her birey başlangıçta belirlemediği bu beklentileri zaman içinde ister ve bekler ki mübadeledeki denge unsuru sağlanmış olsun. İşte insan merkezli olarak oluşan ve tamamen psikolojik, sosyal ve hissi etkenlerin devreye girmesiyle saptanan bu beklenti ve kuralların Davranışsal Ekonomi (Behavioral Economics) denilen ve insanın iktisadi kararlarını aynı etkenlerle aldığını savunan yaklaşımda da cari ve geçerli olması, sosyal mübadele teorisindeki unsurların ekonomik mübadelede de var olduğunun bir nevi ispatıdır. Her ne kadar ilk 3 unsur için beklentilerin zamanlaması farklı olsa da, sosyal hayatta kararlar alan bireyle ekonomik kararlar alan birey aynı insandır. İktisat ilmi salt matematiksel bir bilim olmaktan ziyade, insanın davranış, hareket ve beklentilerini formülize etmeye çalışan bir ilim olması hasebiyle bu davranış ve beklentilere göre şekillenen bir disiplindir ki, bunların ekonominin genel gidişatına etki etmesi beklenir. Mesela karakteristik olarak tasarruf yönü çok kuvvetli olan ve cimri olarak adlandırılabilir bir toplumla, harcama saikleri yüksek ve savurgan olarak adlandırılabilir toplum arasında genel ekonomiyi etkileyebilecek farklı ekonomik yapıların olması beklenir. Bu bağlamda mikro düzeyde bir çok ekonomik birimin yapmış olduğu mübadelelerden tek taraflı olarak tatmin olmadan ve zarar ederek ayrılmış olması, makro düzeyde finansal sistemin bir sorun içinde olduğunun ciddi bir belirtisidir. Mübadelelerdeki bu tek taraflılık formunu gerçekleştiren olgu ise faizdir.

Faizin uzun dönemde bir ekonomik dengesizliğe yol açtığı fikri yukarıda bahsedildiği üzere dolaylı yönden de olsa var olan bir fikirdir. Fakat sosyal mübadele teorisinin ortaya koymuş olduğu ve mübadele ekonomisine uygulanabilir olan denge kavramı sadece parasal ve finansal açıdan faizin neden bir dengesizlik oluşturduğunu açıklamakla kalmaz, aynı zamanda çoğu zaman bu mübadelenin tarafları olan etten kemikten insanlarda nasıl bir sosyal etki bıraktığının da ipuçlarını verir. 2008 finansal krizinde emlak piyasasında türev ürünlerin aşırı şişmiş olması krizin ana hatlarından birisidir. Fakat bankaların karşı tarafında yer alan tüm ekonomik aktörlerin mortgage ödemelerini alternatif finansman arayışına girmeyerek istemsiz de olsa yapmayı reddetmeleri krizin tetikleyicisi olmuştur ve bu tetikleme sosyal saiklerden ileri gelmektedir. Dolayısıyla sosyal mübadelede uzun dönemde var olan dengesizliğin neden olduğu tatminsizlik hissi, ekonomik mübadelede de süreklileşen parasal dengesizliğin yanında, bu paranın kullanıcıları olan insanlarda aynı şekilde yine oluşur ve kararlarına etki eder.

SONUÇ

Sosyal hayattaki insan refleksi ve karakterlerine bağlı olarak geliştirilen Sosyal Mübadele Hipotezi, ortaya koymuş olduğu kurallar itibarıyla fayda zarar analizini daha fazla hak eden ekonomik mübadeleye uygulanabilir bir görüntü arz etmektedir. Bu uygulama ise genel

ekonomik sistemde, mübadelenin denge gerekliliğini sürekli ve istikrarlı bir biçimde ihlal eden faiz olgusunun, bütün bireylerin kısmi de olsa refaha ulaştığı pareto optimumunun yakalanmasındaki en büyük engel olduğunu ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- Aydın, E. (2017). Kültür Bağlamında Sosyal Mübadele: Kuramsal bir Çalışma. *UİK*.
- Baldwin, D. (1998). Power and Social Exchange. *The American Political Science Review*.
- İsmail Seyrek, Z. M. (2009). Faiz Teorileri Üzerine Bir İnceleme: Finansal İstikrarsızlık Hipotezinin Temel Dayanağı. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*.
- Lawler, E. (2001). An Affect Theory of Social Exchange. *American Journal of Sociology*.
- Minsky, H. (1992). The Financial Instability Hypothesis. *Radical Political Economy*.
- Posner, R. (1997). Rational Choice Behavioral Economics and the Law. *50 Stanford Law Review*.
- Redmond, M. (2015). Social Exchange Theory. *Iowa State University Technical Reports and White Papers*.
- Russell Cropanzano, M. M. (2005). Social Exchange Theory: An Interdisciplinary Review. *Journal of Management*.